

**SOSYAL BİLİMLERDE
DİSİPLİNLERARASI ÇALIŞMANIN İMKÂNI:
TASAVVUF ÖRNEĞİ**

Editör

Prof. Dr. Ahmet Cahid Haksever

Ankara 2022

Ankara Üniversitesi Yayınları No: 755
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 205

Editör: Prof. Dr. Ahmet Cahid Haksever

ISBN: 978-605-136-579-4

Bu proje, 21B0654001 koduyla, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir.

Baskı Yeri:
Ankara Üniversitesi Basımevi
İncitaşı Sokak No: 10 06510 Beşevler/ANKARA
Tel: (0312) 213 66 55
Basım Tarihi: 26/08/2022

Edebiyat ve Tasavvuf

Tasavvuf, Sembolik Dil ve Türk Şiiri

Murat Vanlı*

Öz

Dinler tarihi, din eğitimi, sosyoloji, psikoloji, tefsir, kelâm, hadis, felsefe, mûsikî gibi ilimlerle de ilişkisi bulunan tasavvufun edebiyatla bağı, diğerlerine nazaran daha güçlüdür denilebilir. Her ne kadar hâl dilini kâl ile dile getirmek mümkün görünmese de aynı zamanda şair olma hüviyetini de haiz tekke şeyhliği yapmış birçok mutasavvıf, müritlerinin manevî eğitimi ve irşadı ile meşgul olarak bütün ilmî birikimlerini onlara aktarma yoluna girmişlerdir. Gayeleri talebelerinin ahlâk-ı hamîdeyi elde ederek hâlis bir kul ve özünden haberdar kâmil bir insan olmalarını sağlamaktır. Bunun için onları hem doğrudan ikaz ve tedip etmiş hem de dolaylı olarak eğitim süzgecinden geçirmişlerdir. Dolaylı yoldan terbiye metodunda şiiri vazgeçilmez bir unsurdur. Açıkça anlatılamayacak manevî hâl, tasavvufî mertebe ya da tarikatın çetrefilli meselelerini şiirle izah etme yolunu tutmuşlardır. Tasavvufun inceliklerini şiir ile izah etme yöntemi sadece tekke şeyhleri/şairlerinde görülmemiş, kalbe mülhem düşünceleri ve ifşa edilmesi sakıncalı tasavvurları dışa vurmak isteyen Divân şairlerinde ve avam tabakasının duygu, düşünce ve hissiyatını terennüm eden Âşık Tarzı Türk Şiiri temsilcilerinde de kendini göstermiştir. Ortaya çıkışından itibaren şiirin cazibeli perdesi arkasına saklanmayı başaran tasavvufun en güzel ve en akılda kalıcı tanımları şiir aracılığıyla yapılmış, en müphem meseleleri şiirle izah edilmiş, yüzlerce mefhum ve metaforu şiir dilinin genişliği ve enginliği içerisinde kendisine yer sağlamıştır.

Bu çalışmamızda tasavvufun menşei, tarifleri ve tarihî dönemleri üzerinde biraz durup şiirle olan sıkı münasebetini izhar etme adına tasavvufî şiirlerde müreccah ve elzem olan sembolik dile değindik. Tasavvufun Arap ve Fars edebiyatlarında tezahürünü kısaca işleyip Anadolu sahası Türk edebiyatında nasıl bir tesir bıraktığını tespit etmeye çalıştık. Bu doğrultuda Türk şiirinin üç ana damarı kabul edilen Divân şiiri, Halk şiiri ve Tekke şiiri üzerinde durduk. İlk Türk mutasavvıfı kabul edilen Hâce Ah-

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
muradvanlı@gmail.com, Orcid Id: 0000-0002-6516-9937

met Yesevî'den başlayıp Klasik şiirin yerini Batılı tarzdaki modern Türk şiirine bıraktığı 19. yüzyıla kadar tasavvufî tesir altında şiir terennüm etmiş ve asırlar sonrasına sâye salabilmiş şairlerin kısa künyelerini vererek onları kronolojik olarak değerlendirdik.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Sembolik Dil, Edebiyat, Şiir, Şair

Abstract

Sufism/Tasawwuf, which has connections with sciences such as the history of religions, religious education, sociology, psychology, tafsir, theology, hadith, philosophy, and music, has been stronger than others. Although it does not seem possible to iterate the language of the state, many Sufis, who were also the sheikhs of the dervish lodge, who had the identity of being a poet, engaged in the spiritual education and guidance of their followers and went in the direction of transferring all their scientific knowledge to them. Their aim was to ensure that their students become a true servant and perfect person who is aware of their essence by obtaining moral values. iteratü, they either directly warned and disciplined them or indirectly passed through the training filter. By seeing poetry as an indispensable element in the method of indirect education, they took the path of explaining the complicated issues of the mystical state, Sufi order or sect through poetry, which cannot be explained clearly. The faculty of explaining the subtleties of Sufism/Tasawwuf with poetry was not seen only in tekke sheikhs/poets, but also in Divan poets who wanted to iterate their heart-inspired thoughts and imaginations that would be inconvenient to reveal, and the style of minstrels who chanted the feelings, thoughts and feelings of the commoners. The most beautiful and memorable definitions of Sufism/Tasawwuf, which has managed to hide behind the attractive curtain of poetry since its emergence, have been made through poetry, its most ambiguous issues have been explained with poetry, and hundreds of notions and metaphors have provided a place for itself in the breadth and breadth of poetry language.

In this study, we focused on the origins, descriptions and historical periods of Sufism/Tasawwuf and touched upon the symbolic language, which is essential in Sufism/Tasawwuf, in order to explain its close relationship with poetry. We tried to determine the effect of Sufism/Tasawwuf in the Arabic and Persian literature by briefly examining the effects of the Anatolian area in Turkish literature. In this direction, we focused on Divân poetry, folk poetry and Tekke poetry, which are accepted as the three main veins of Turkish poetry. Starting from Hâce Ahmet Yesevî, who is considered to be the first Turkish mystic, and until the 19th century, when Classical poetry was replaced by modern Turkish poetry in the Western style, we have evaluated them chronologically by giving short tags of the poets who chanted poetry under the Sufi influence and were able to translate for centuries.

Keywords: Sufism/Tasawwuf, Symbolic Language, Literatüre, Poem, Poetrist

Giriş

Tasavvufun manzum¹ ve mensur birçok tarifi yapılmıştır. Bütün tariflerini buraya almamız mümkün olmadığı gibi çalışmamızın asıl hedefi de bu değildir. Fakat tasavvufu çok kısa bir şekilde izah edecek olursak Kur'ân'a ve sünnete sarılma; zühd, güzel ahlâk, istikâmet, teslimiyet, Hakk'a vuslat ve bu uğurda nefsi terbiye, kalbi tezkiye etme; fuzûlî şeyleri tamamen terk etme; emeli ihmâl, amele devam etme; mâsivâyâ karşı müstağnî olma, mâlik ve memlûk olmama; her an Hak ile meşgul olma ve mahlûkâtın elinde olan şeylere gönül bağlamama olarak özetleyebilmemiz mümkündür.

Tasavvuf, zâhir ve bâtın diye ikiye ayrılan ilmin bâtın tarafını oluşturur. Bâtın ilmi; imânın, İslâm'ın ve ihsânın zevken yani tadarak, idrâk ederek öğrenilmesi demek olup tahalluk ve tahakkuku gaye edinen tasavvufun esas mevzusunu teşkil eder.² Allah'ın (c.c.) lütuf denizinden gelen ve ancak ehli tarafından anlaşılabilen birtakım manevî işaret, ilham ve mevhibelerden oluşan tasavvuf, nefsi çok dikkatli bir şekilde dizginleyip gözetim altında tutmaya bağlı;³ kâlden ziyade hâl ile anlaşılabilen, ancak yaşanılıp tadılarak vâkıf olunabilecek bir ilimdir.⁴ Bu hususlarıyla tasavvuf, billurlaşmış belli kâide ve akîdeler mecmuası olmaktan çıkarak aklî ve hissî muhakemât ile bir dereceye kadar anlaşılıp ilhâm ve aşkla sezinlenerek yaşanabilen bir hâl olmaktadır.⁵ Tasavvufun özü nefsi kötü huylarından ve çirkin sıfatlarından arındırmak, bu sayede Allah (c.c.) dışında kalan her şeyi (mâsivâ) kalpten atıp kalbi Hakk'ın

¹ Manzum tariflerden birine örnek olarak Oğlanlar Tekkesi postnişini Şeyh İbrâhim Efendi (ö. 1065/1655)'nin tasavvufu manzum olarak tarif eden kasidesi gösterilebilir. “*Bidâyette tasavvuf, sofî bî-cân olmağa derler / Nihâyette gönül tahtında sultân olmağa derler.*” matlalı kaside birçok tasavvuf tarihçisi tarafından kısmen ya da tamamen tercüme, şerh veya iktibas edilmiştir. Mutasavvıflar arasında oldukça meşhur olan bu kasidenin tam metni için Bk. Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi, *Oğlan Şeyh İbrahim Efendi Külliyyatı*, haz.: H. Rahmi Yananlı, Kitabevi Yay., İstanbul 2008, ss. 291-293.

² Mâhir İz, *Tasavvuf: Mâhiyeti, Büyükleri ve Tarikatler*, haz.: M. Ertuğrul Düzdağ, Kitabevi Yay., İstanbul 2014, s. 27.

Bu bölümü yazarken tasavvuf hakkında derli toplu bilgiler için ‘17. Yüzyıl Türk Şiirinde Tasavvuf Telakkisi’ isimli eserimizin ilgili kısmından istifade ettik. Bk. Murat Vanlı, *17. Yüzyıl Türk Şiirinde Tasavvuf Telakkisi*, Gece Akademi Yay., Ankara 2019, ss. 64-74.

³ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *İslâm Tasavvufu: el-Lüma'*, çev.: Hasan Kâmil Yılmaz, Erkam Yay., İstanbul 2012, s. 19.

⁴ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, MÜİF Yay., İstanbul 2014, s. 55.

⁵ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yay., Ankara 2013, s. 218.

zikri ile süslemeye muvaffak olabilmektir.⁶ Tasavvufun gayesi ise nefis terbiyesi ve kalp tezkiyesi ile ahlâkı en kemâl mertebesine vardırıp her yönüyle Hz. Peygamber (s.a.)'i örnek alarak O'nun gittiği ve gösterdiği yoldan yürüyüp gerçek varisi olmaktır.⁷

1. Tasavvuf, Sembolik Dil ve Şiir Münasebeti

Başlangıçta 'sırrı' çalışan tasavvuf müessesesi, sırrın mensupları dışına taşmaması için son derece gayret göstermişken sonraları çerçevesini genişletip vesikalar bırakmaya, sadırlardan satırlara intikal etmeye başlamıştır.⁸ Bu eserler arasında inşâ usulü ile kaleme alınanlar yanında manzum tarzda telif edilenler de vardır. Şer'î ölçülere dayalı Sünnî tasavvufun ilk klâsik yazarlarından Serrâc'a (ö. 378/988) göre remiz, sözün görünüşünün altında saklı olan ehliinden başka kimsenin anlayamayacağı gizli manâdır. Ebû Ali Ruzbârî (ö. 322/934), sûfilerin ilminin işaret ilmi olduğunu ve ibareye dönüşürse gizleneceğini⁹ belirterek tasavvufun sözden ziyade gizli manâ ve işaretlerle anlatılabilen hâlden kâle dökülünecek olursa maksadını kaybedebilecek mahiyete sahip olması yönüne dikkat çekmiştir.

Sûfiler, tasavvufa yabancı kimselerden manevî hâllerini gizlemek için kendi aralarında birtakım söz ve tabirler kullanarak ehli olmayanlar arasında sırlarının yayılmasını engellemek istemiş;¹⁰ keşifleri neticesinde haiz oldukları bu hâllere ve sırlara işaret etmek üzere kendilerine has ıstılâh ve terimler

⁶ İmam Gazzâlî, *El-Munkizü mine'd-dalâl ve Tasavvufî İncelemeler*, şerh.: Abdülhalim Mahmûd, çev.: Salih Uçan, Kayıhan Yay., İstanbul 2014, s. 158.

⁷ İz, Tasavvuf, s. 28. Tasavvufun gayesi Allah'a (c.c.) doğru sülûk eden dervişin ahlâkını tezhib etme, tasfiye-i kalp ve tezkiye-i nefsi gerçekleştirme, zühd ve fakr hayatı yaşatma, ilâhî aşkı tattırma ve bütün bunların neticesinde sâlikin insan-ı kâmil olmasını sağlama olarak da tasvir edilebilir. Tasavvufun gönül eğitimiyle münasebeti hakkında ayrıntılı bilgi için Bk. Kadir Özköse, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*, Nasihat Yay., Ankara 2007. Tasavvuf, nefsin terbiye edilmesi aşamasında insan psikolojisini temel alarak insanın tabiatına aykırı icraata girişmez. Tebeddül ve inkişâfî insanın özünün kodlarını tahrip etmeden gerçekleştirir. Nefsi tamamen yok etmeyi değil, onu dizginlemeyi; dünyaya sırt dönmeyi değil onun esiri olmayı; mal mülk, makâm ve mevki sahibi olmamayı değil bunların güdümünde bulunmamayı amaç edinir. Bk. Hasan Kayıklık, *Tasavvuf Psikolojisi*, Akçağ Yay., Ankara 2011, s. 210.

⁸ Öztürk, *Tarih Boyunca Tasavvufî Düşünce*, s. 25.

⁹ Serrâc, *Lüma'*, s. 396.

¹⁰ Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi: Sûfilerin İnanç ve Ahlâkları*, çev.: Dilaver Selvi, Semerkand Yay., İstanbul 2011, s. 179.

ortaya koyarak bu terim ve remizleri kendi aralarında asırlar boyunca bir sonraki kuşağa aktarmışlardır.¹¹ Sûfilerin kendilerine has bilgileri ifade etme adına, manâlarının neye delâlet ettiğini sadece kendilerinin bilebileceği birtakım terim ve remizleri ortaya atmalarının en önemli sebebi, kıymetli olduklarına kanaat ettikleri bilgileri yabancılardan (ağyâr) kıskanmaları ve bu bilgilere onların muttali olmalarını istememeleridir.¹² Başka bir ifadeyle sûfiler, gayb bakiresinin yüzünü kıskançlık peçesi ile örtüp irfan güzelliğini ehil olmayanlardan muhafaza etmişlerdir.¹³ Tasavvuf ilmine karşı bir inkâr ve itiraz olmaması ve avâmın aklını bu ilimdeki bazı hususî şeylere takılmaktan muhafaza gayreti, ilmin sahiplerince bu ilmin kıskanılmasına yol açmış ve dolayısıyla sembolik dili zorunlu kılmıştır.¹⁴ Tasavvuf yolunda olanların sözlerini ve sözlerinin manâlarını saklamak ya da açıklamak için kendilerine has birtakım terimler kullanmışlardır. Bu şekilde, sözlerini istedikleri kimselere (âşinâ) açıklamış, istedikleri kimselerden (bigane) de gizlemişlerdir.¹⁵ Sembolik dilin tercih edilmesinin en mühim nedenlerinden biri, sırrın ehil olmayanlara açılmasının istenmemesi, diğer bir mühim nedeni de açıklamalar neticesinde öldürülme tehlikesiyle inançların(?) manevî hallerin perdelenip gizlenmek istenmesidir.¹⁶ Böylece hasetçilerin ve inkârcıların bu sözlerin inceliklerine vâkıf olmalarının da önüne geçilmektedir.¹⁷ Nitekim sûfilerin karşısında sırrı idrâk edemeyip sırrın sahibini katleden bir zümre vardır ve sûfiler bunun en acı tecrübesini Hallâc-ı Mansûr ile yaşamışlardır. Sembolik dilin kullanımının bir diğer sebebi de tecrübî bir ilim olan tasavvufu yorumlamak için başka çıkar

¹¹ Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer Sühreverdi, *Gerçek Tasavvuf: Avârifü'l-maârif*, çev.: Dilaver Selvi, Semerkand Yay., İstanbul 2014, s. 99.

¹² Kelâbâzî, sadece sûfilere has olup onlardan başkasının kullanmadığını belirttiği bu istilâhların mazmunlarını anlamak bir yana, bunları kısaca işaret etmenin bile mümkün olmadığını ifade etmiştir. Bk. Muhammed b. İbrahim Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf*, çev.: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 2014, ss. 134-135, 169.

¹³ Necmeddîn-i Dâye, *Tasavvuf Yolu: Mirsâdü'l-'ibâd*, çev.: Halil Baltacı, İfan Yay., İstanbul 2013, s. 120.

¹⁴ Şeyh Ahmed Zerrûk, *Kavâidu't-Tasavvuf: Tasavvufun Esasları*, çev.: Mehmet Uysal, Endülüs Kitap Yay., İstanbul 2011, s. 52.

¹⁵ Ali b. Osman Cüllâbî Hüevirî, *Keşfu'l-Mahcûb: Hakikat Bilgisi*, çev.: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 2014, s. 427.

¹⁶ Ebu'l-Alâ Afifî, *Tasavvuf: İslâm'da Manevî Hayat*, çev.: Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İz Yay., 4. bs., İstanbul 2009, s. 219.

¹⁷ Zerrûk, *Kavâidu't-tasavvuf*, s. 226.

yol bulunamamasıdır.¹⁸ Neticede, sırrı ehliyetsizlerden muhafaza etmek, câhillerden korunmak, inkârcıların inkârıyla yüzleşmemek, işaretin veremeyeceğini ibarenin anlatamayacak olduğuna kanaat getirmek ve tasavvufun başka türlü izah edilemeyeceğine inanmak, manevî hâl ve duyguları en iyi yansıtan ve terennümünde birtakım mazmunlara yer verilebilen şiiri, dolayısıyla şiirin vazgeçilmez unsuru sembolik dili sûfilere zorunlu kılmıştır.

Sûfiler, en baştan beri hâllerini ve meramlarını açık veya işaret yoluyla anlatmaya çalışmış, bunun için en güzel metot olarak içerisinde hoş nükteler, gönlü ferahlatan duyular, zihni açan duygular, latif işaretler ve ince manâlar barındıran şiiri tercih etmiş ve benimsemişlerdir. Mutasavvıfların birinci gayesi şiir terennüm etmek değil, tattıkları zevkleri ve yaşadıkları his ve heyecan dolu yaşamı mecâzlı ve rumuzlu bir şekilde anlatmak olmuştur. Ferîdüddîn Attâr (ö. 618/1221), Hakîm Senâî (ö. 525/1131), Yûnus Emre (ö. 720/1320 ?) ve Mevlânâ (ö. 672/1273) gibi mutasavvıflar, aynı zamanda şiir vadisinin de şahikaları kabul edilmişlerdir.¹⁹ Mutasavvıfların önemli bir kısmı şiirden uzak

¹⁸ Reynold A. Nicholson, *İslâm Sûfilere*, çev.: Kemal Işık vd., Büyüyenay Yay., İstanbul 2014, s. 136.

¹⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yay., İstanbul 2005, ss. 335-336. Özellikle 12. yüzyıldan itibaren İranlı sûfi şairler profan aşk ve şarap şiirlerinde geçmekte olan bazı kelimeleri alıp bunlara tasavvufî anlamlar vermişlerdir. Buna göre şarâb, ilâhî aşkın; şem, ilâhî nûrun; pîr-ı mugân, mürşidin (bazen Hz. Peygamber (sas) ve Allahu Teâlâ'nın); meyhâne, tekke ve dergâhın remzi olmuştur. Mahbûb/maşûk/sevgili Allahu Teâlâ'yı, âşık ise kendisini ilâhî aşka adanmış bütün varlığı ile Hakk'ın sevgisine yönelmiş, vuslata ermeyi dileyen ve bekleyen kimseyi ifade eder hâle gelmiştir. Kısa bir zaman zarfında bu terimlerin sayısı hızla artarak şarâb, şem, pîr-i mugân, harâbât gibi evvelden kullanılanların haricinde zülf, gîsû, ebrû, ruh (yanak), hâl (ben), leb vb. birçok kelimeye mecâzî anlamlar tahsis edilerek şiirde tasavvufî bir terminoloji meydana getirilmiştir. Azmi Bilgin, "Osmanlı Şiir Geleneğinde Türk Tasavvuf Şiirinin Yeri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 31, İstanbul 2004, ss. 21-22; Ömer Faruk Akün, *Divan Edebiyatı*, İsam Yay., İstanbul 2013, ss. 146-148. Mutasavvıfların kullanmış olduğu bu kabilden istilâhlar ve bunların neye delâlet ettiği hakkında mufassal malumat için Bk. Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı - Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, ss. 45-51. Şâhidî İbrâhim Dede (ö. 957/1550)'nin 1536 senesinde telif etmiş olduğu *Gülşen-i Vahdet* isimli eseri insan güzelliğine ait zülf, ebrû, dehân, çeşm, hat, hâl gibi yüz ile ilgili unsurların temsil ettiği tasavvufî mânaları etraflıca açıklamaktadır. 457 beyitlik hacmi küçük fakat muhteviyâtı büyük bu eser, cemâl-i dilberde manzum olarak ifade bulan tasavvufî sırları izahta adeta anahtar niteliği taşıması açısından kayda değerdir. Bk. Şâhidî İbrahim Dede, *Gülşen-i Vahdet*, haz.: Numan Külekçi, Akçağ Yay., Ankara 1996.

durmayıp fikirlerini bu yolla dile getirmiş,²⁰ metafizik bir noktası bulunmayan ve barındırdığı unsurları ile hakikî sevgiliyi tedai ettirmeyen şiirleri, şiirden saymamıştır.²¹ Sûfiler, ilâhî sevgiyi soyut ve alegorik mevzularla sembolize etmiş ve beşerî duyguları anlatan kasidelerinde dahi ilâhî aşka dair düşüncelerini terennüm etmişlerdir. Mutasavvıfların Allah (c.c.) ile aralarındaki muhabbete kimsenin muttali olmamasını murat etmeleri sebebiyle, gazellerinde bazen *Suâd*, bazen *Leylâ* bazen de *Lübnâ* olarak isimlendirdikleri sevgililer ile kastettikleri aslında hep Allah (c.c.) olmuştur.²² Bu şekilde sırrın en emin muhafızı sembolik dil addedilmiş ve bu dilin en güzel icra edildiği mahal olan şiir vadisi tasavvufun doğuşundan itibaren sûfilerin de uğrak yeri olmuş hatta tasavvuf dili adeta şiir dili hâline gelmiştir.

2. Tasavvufun Edebiyata Tesiri

2.1. Arap ve Fars Edebiyatlarında Tasavvufî Tesirler

İslâmî edebiyatlarda çeşitli fikir cereyanlarından hiçbiri tasavvuf kadar sanata, dolayısıyla edebiyata nüfûz edememiştir. Tasavvuf cereyanının edebiyatta ortaya çıkışı ve gelişmesi Arap edebiyatıyla başlamış ve manzum/mensur eserler evvela Arapça yazılmaya başlanmıştır. 2/8. yüzyıldan itibaren önce

²⁰ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yay., Ankara 2014, s. 464.

²¹ Nâbî (ö. 1124/1712), *Hayriyye*'sinin bir manzumenin maksadının ve niteliklerinin ne olması gerektiğini ifade ettiği kısmında içerisinde manâ, remiz ve sembollerin bulunmadığı şiirler irat etmektense susmanın evlâ olduğunu dile getirmiştir. İçerisinde zülf, sünbül, gül, bülbül, mey, câm, kad, had, leb, çeşm gibi unsurları barındırıp da bunlarla cismânî âlemin ötesine geçemeyenler, sapa vâdileri aşıp da yüce manâları elde edemeyeceği gibi, gayb avına kement de atamayacak ve herkesin bildiği manâları tekrar edip duracaklardır. Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî, (İnceleme-Metin)*, AKM Yay., Ankara 2015, ss. 259-260. Nâbî, mesnevîsinin ilgili bölümünde her ne kadar başarılı ve kâidelere muvafık şiirin nasıl olması gerektiği hususunda fikirler serdetse de şiir yazan ya da yazacak olanlara geleneğin yaptırımını hatırlatmakta, şiir içinde zikredilen her bir kelime ile yüzyılların getirdiği birikimin göz ardı edilmeyip aslına mutabık kullanılmasının lüzumunu vurgulamaktadır. Kullanılan kelimelerle geleneğin aktardığı manâ ve imgeler kastedilmelidir; yoksa şiir içi boş kelimeler yığını olacaktır.

²² Afîfî, *Tasavvuf*, s. 184. Sembolik dilin Klâsik Türk şiirinde kullanımı ve zikredilen imge ve mecâzların delâlet ettiği manalar hakkında Bk. Mahmud Erol Kılıç, *Sûfî ve Şiir, Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, İnsan Yay., İstanbul 2014, ss. 143-153. Sembolik dil hakkında umumî mütalaalar ve İslâm'da sembolik dil hakkında yine Bk. Sadık Kılıç, *İslâm'da Sembolik Dil*, İnsan Yay., İstanbul 2016, ss. 208-222.

Basra ve Kûfe'de, sonra Bağdat'ta bazı büyük sûfîler tasavvufî hayat ve düşünce tarzını kuvvetli bir cereyan hâline getirmişlerdir. Böylelikle tasavvuf, Hasan el-Basrî (ö. 110/728) ve Ma'rûf-ı Kerhî (ö. 200/815-16 ?) gibi ilk dönem sûfîlerinin şiirlerinde ağırlıklı olarak rızâ ve kanaat ekseninde yer almıştır. 3/9. ve 4/10. yüzyıllarda sûfî edebiyatı tekâmül etmiş, Hâris el-Muhâsibî *Kitâbü'n-nesâyih* ve *er-riâye li-hukûkillâh* adlı eserlerini telif ederken Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848) *Şathiyyât*'ını kaleme almıştır. Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) ise bu eseri İslâm'ın özüne uygun olarak şerh etmiştir. 5/11. yüzyılda sûfîlerin yaşayış ve ibadet tarzları tarikat hâline dönüşmüştür. *er-Risâle* adlı eserinde gerçek sûfîliğin nasıl olması gerektiğini izah eden Kuşeyrî, *İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn* adlı eserinde sûfîliğe karşı ortaya çıkan tereddütleri izale eden Gazzâlî bu döneme adını yazdırmış olan müelliflerden olmuşlardır. 6/12. yüzyılda zaviye ve hankâhlar da medreseler gibi resmî alaka ve himâye görmeye başlamış, *Hikmetü'l-işrâk*'ında açıkladığı fikirlerle başlangıçta yadırganmış olsa da vahdet-i vücûd fikrine doğru en cesaretli adımı atma cüretini gösteren Şehâbeddîn Sühreverdî el-Maktûl (ö. 587/1191) bu yüzyılın unutulmayacak siması olmuştur. 7/13. yüzyılda Şehâbeddîn Sühreverdî (ö. 632/1234) şeriata uygun sûfîliğin esaslarını ortaya koyup bunları müdafa etmek maksadıyla *Avârifü'l-ma'ârif*'i kaleme almış; Ömer İbnü'l-Fârız (ö. 632/1235) *Kasîdetü't-tâiyye* ve *Kasîdetü'l-hamriyye* adlı eserlerinde sûfiyâne duyguları manzum bir şekilde dile getirmiştir. Muhyiddin İbnü'l-Arabî bu dönemde yetişip en fazla ses getiren mutasavvıflardan olmuş ve kendisiyle birlikte son merhaleye varan vahdet-i vücûd görüşü, talebesi Sadreddin Konevî (ö. 673/1274) ile Anadolu'dan başlayıp İran üzerinden Hindistan'a doğru hızla yayılmıştır. Bu aşamadan sonra Araplarda tasavvufî edebiyat, mutasavvıfların hâl tercümelerini ve menkıbelerini anlatan, tasavvufî görüşleri tahlil ve tenkit eden tarikatların adâb ve erkânını açıklayan çeşitli eserlerle devam etmiştir.²³

Sûfiyâne şiirin Arap edebiyatında fazla gelişmemiş olmasına mukabil Fars edebiyatında büyük bir hızla gelişme göstermiş olması manidardır. Fars edebiyatında irfânî fikirleri ilk defa kullanan kişinin Ebû Saîd Ebü'l-Hayr (ö. 440/1049) olduğu kabul edilir. Rubâî nazım şeklinde şiirler terennüm eden bu

²³ Azmi Bilgin, "Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı", *İlmî Araştırmalar*, Sayı: 1, İstanbul 1995, ss. 65-66. Burada, yazılmış olan tüm eserleri zikretmemiz mümkün değildir. Bu eserler ve Arapça kaleme alınmış diğer eserler için ayrıca Bk. Nihad M. Çetin, "Arap-Edebiyat", *DİA*, c. 3, ss. 286-309.

zâtın günümüze kadar ulaşabilmiş rubâîleri için sonraki mutasavvıf şairler tarafından çok sayıda şerh yazılmıştır. Ferîdüddîn Attâr ve Mevlânâ gibi Fars şiirinin önde gelen şairlerinde görülen sembolik üslûp ile mübalağalı hayâllerin ilk manzum örneklerini Ebû Saîd vermiştir. Onun talebesi olan ve bir tek kede şeyhlik yapan Baba Kûhî-i Şîrâzî'nin (ö. 442/1050) kendisine aidiyeti meçhul *Divân*'ında tasavvuf terminolojisinin iyice geliştiği görülür. Erken dönem Fars edebiyatının mutasavvıf şairlerinden Baba Tâhir-i Uryân'ın (ö. 447/1055?) sûfiler arasında çok yaygın olup hakkında birçok şerh yazılan *el-Kelimâtü'l-kasâr* adlı eserinden başka ilim, marifet, ilham, fenâ gibi kavramlara yer verdiği kıta ve gazelleri mevcuttur. Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Tabakatü's-sûfiyye*'sini kendi bilgi ve zevkine göre genişleterek Farsçaya tercüme eden ve *Menâzilü's-sâ'irîn* adlı eserinde irfânî terakki yolunda makâmları anlatan Abdullah el-Ensârî el-Herevî (ö. 481/1089), Sa'dî-i Şîrâzî'ye (ö. 691/1292) dahi tesiri olup anılmaya değer bir mutasavvıf şairdir.²⁴

Fars edebiyatı için dönüm noktası addedilebilecek 6/12. yüzyılda, tasavvufî mesnevî tarzının kurucusu kabul edilen Senâî tarih sahnesine çıkmıştır. *Hadîkatü'l-hakîka ve şerî'atü't-tarîka* adlı eseri İran edebiyatında tasavvufî mesnevîlerin ilki olarak bilinir. Tasavvuf muhtevalı şiir vadisinde kendisinden evvel kimse onun şiirleri kadar vâzih, selis ve mükemmel şiir söylememiştir. Öyle ki kendisinden sonra dünyaya gelen ve tasavvuf etkisindeki Fars şiirinin şahikaları kabul edilen Ferîdüddîn Attâr, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Sa'dî-i Şîrâzî dahi onun tesirinde şiir terennüm etmişlerdir.²⁵ Tasavvufî konularda *İlâhi-nâme*, *Muhabbet-nâme*, *Esrâr-nâme*, *Tezkiretü'l-evliyâ* gibi eserler kaleme alan Ferîdüddîn Attâr, küçük yaşlardan itibaren kendisini tasavvufa vermiş, birçok seyâhatlerde bulunmuş; tıp ve eczacılıkla iştigal ettiği için "Attâr" lakabını alarak bu lakapla şöhret bulmuştur. *Mantiku't-tayr* adlı eserinde temsilî bir şekilde vahdet-i vücûd anlayışını anlatmıştır. Asıl ününü tasavvuf muhtevalı gazellerinden elde etmiş; bu şöhretiyle mutasavvıf olsun olmasın kendisinden sonra gelen şairler tarafından örnek alınan bir şahsiyet olmuştur.²⁶ Şark-İslâm tasavvuf edebiyatının yapı taşlarından biri kabul edilen

²⁴ Bilgin, "Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı", *İlmî Araştırmalar*, Sayı: 1, s. 66.

²⁵ Hakîm Senâî'nin hayatı, eserleri, edebî ve tasavvufî kişiliği için Bk. Saime İnal Savi, "Senâî", *DİA*, c. 36, ss. 502-503.

²⁶ M. Nazif Şahinoğlu, "Attâr, Ferîdüddîn", *DİA*, c. 4, ss. 95-98.

Mesnevî isimli eserini kaleme alan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, tasavvufun anlatılması ve anlaşılması zor meselelerini ve derin inceliklerini halkın anlayabileceği bir seviyede çeşitli alegorik hikâyelerle dile getiren ve Türk şairlerinde büyük tesirler bırakan mühim bir şahsiyettir. *Mesnevî*'den başka *Divân-ı kebîr*, *Fîhi mâ fih*, *Mecâlis-i seb'a*, *Mektûbât* gibi eserleri mevcuttur.²⁷

2.2. Tasavvufun Türk Edebiyatına Tesiri

Türk edebiyatı Halk edebiyatı, Tekke edebiyatı ve Divân edebiyatı olmak üzere üç ana damardan beslenmiştir. Her ne kadar mahiyetleri, hedef kitleleri, gayeleri ve teşekkül ettikleri muhitleri kısmen farklılık gösterse de Türk edebiyatında, dolayısıyla Türk şiirinde bütün olarak nazar-ı dikkate alındığında bu üç edebî kolda müşterek bir ruh, benzer bir edâ, birbirini tamamlayıcı bir zevk ve ayırt edilmesi güç bir âhenk bulunduğu müşahede edilecektir. İsimleri ne olursa olsun İslâm'ın ruhunu taşıyıp millî birliği aksettiren ve farklı kesimlere hitap edip farklı estetik anlayışlarına sahip olan Türk şiirinin bu üç edebî kolu, ortak bir neşveyi yakalamış yekpare bir şiir olarak dünya edebiyat tarihi sayfasının en üst satırlarında Türk şiiri çatısı altında kendisine çok sağlam bir yer edinebilmiştir. Tekke Şiiri, Divân Şiiri ve Halk Şiiri şeklinde dallanmış olan Türk şiirinin ortak yönleri, farklılıklarından oldukça fazladır.²⁸ Bundan

²⁷ Reşat Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", *DİA*, c. 29, ss. 441-448. Bu eserler ve Farsça yazılmış klasik diğer eserler için ayrıca Bk. A. Naci Tokmak, "İran-Edebiyat", *DİA*, c. 22, ss. 416-424.

²⁸ Bu üç edebî kolun müşterek bir ruh taşıdığı hakkındaki görüşler için Bk. Cemal Kurnaz, "Bütün Şairler Büyük Tek Bir Şiiri Oluşturmak İçin Faaliyet Göstermişlerdir", *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, Sayı: 10, İstanbul 2000, ss. 165-168. Bu makalesi haricinde Cemal Kurnaz'ın Türk şiirinin bütüncül mahiyette oluşu, Divân ve Halk şiirinin birbirinden tamamıyla farklı bir şube olmadığı iddiasıyla Halk ve Divân şiirinin müşterekleri ekseninde kaleme aldığı eseri, her ne kadar tasavvufi bağlam dışında ve sadece Divân ve Halk şiirini esas alır mahiyette olsa da şiirin bütüncüllüğünü göstermesi bakımından kayda değerdir. Türk şiirini, yarı sarı yarı kırmızı renkli 'gül-i ranâ'ya benzeten ve Türk şiirinin Halk ve Divân şiiri geleneğinden beslendiği teziyle eserini kaleme alan Kurnaz, bu eserinde her iki şiirin de müşterek yaşanmış bir kültürün içinden süzülerek gönül dünyamızı aydınlattığını belirtmekte ve görüşünü hem Halk hem de Divân şairlerinin şiirleriyle örneklendirmektedir. Bk. Cemal Kurnaz, *Halk Şiiri ve Divan Şiirinin Müsterekleri*, Berikan Yay., Ankara 2011. Kurnaz'dan çok evvel 'Halk ve Tasavvufi Halk Edebiyatı' başlıklı makalesinde Ağâh Sırrı Levend (ö. 1978) de, Ümmet Çağı edebiyatının bu üç kümenin (Tekke, Divân ve Halk şiiri) birleşimi olduğunu, İslâm medeniyeti içerisinde gelişen edebiyatı bir bütün olarak anlayabilmek için bu üç edebî kolun birbirleriyle olan karşılıklı etkilerini göz önünde tutmak

sebeple biz de tasavvufun Türk şiiri üzerindeki tesirini değerlendirirken bu bütünlüğü göz önünde bulundurmaya çalıştık. Kronolojik olarak zikredeceğimiz şairlerde ve bu şairlerin tasavvuf muhtevalı eserlerinde yüzyıl esaslı ve tasavvuf merkezli bir sıralama izleyip hangi edebî zümreye mensup olduklarını da ifade ettik.

2.2.1. Divân Edebiyatı

Divân edebiyatı, Türk edebiyatının genel gelişimi içinde teorik ve estetik esaslarını İslâmî kültürden alıp örnek kabul ettiği Fars edebiyatının kuvvetli etkisi altında şekillenip Anadolu'da ilk örneklerini vermeye başladığı 7/13. yüzyıl sonlarından 13./19. yüzyılın ikinci yarısına kadar varlığını altı asır sürdürmüş bir edebiyat geleneğidir. Asırdan asra yüzlerce şair yetiştirip yeni yeni isimlerle kat kat büyüyüp genişleyerek altı yüzyıl süren yürüyüşü içinde muazzam bir şair kadrosu ile edebiyat tarihindeki yerini almıştır. İçerisinde Arapça ve Farsça kelimeleri geniş ölçüde barındırmış fakat bu kelimeler yazıldığı dilin bünyesini sarsıcı ve zayıflatıcı bir tepki ve değişikliğe uğratmamıştır. İsmnin nereden geldiği hususunda değişik görüşler ortaya atılmış olsa da şiirlerin "divân" adı verilen defterlerde toplanması dolayısıyla bu edebiyatın "Divân Edebiyatı" diye tavsif edildiği görüşü yaygın olarak kabul edilmiştir. Divân edebiyatına, Batı tesirinde oluşan edebiyattan ayırmak için "Edebiyat-ı Cedîde" mukabili olarak "Edebiyat-ı Kadîme", "Şi'r-i Kudemâ" denilmiş, mahsullerinden de "âsâr-ı eslâf" diye bahsedilmiştir. Sonraları aşağılayıcı mahiyette bir zihniyeti aksettiren "Saray edebiyatı, Enderun edebiyatı, Havâs edebiyatı, Skolastik edebiyat, Medrese edebiyatı, Ümmet edebiyatı, Ümmet Çağı edebiyatı" adları verildiği gibi bunlara "Osmanlı edebiyatı, Yüksek Zümre edebiyatı, Klasik edebiyat, Klasik Türk edebiyatı" şeklinde yeni yeni isimler de ilave edilmiştir.²⁹ Şiirler gazel, kaside, mesnevî, kıt'a, rubâî, murabba, muhammes, terbî', tahmis gibi birçok farklı şekillerde yazılmıştır. Bu şekiller içerisinde başta aşk olmak üzere tevhit, münacât, na't, esmâ-i

gerektiğini belirterek Türk edebiyatının aynı kaynaktan çıktığı, aynı koşullar altında gelişerek toplum hayatına hâkim olduğu sonucuna varmıştır. Ağâh Sırrı Levend, "Halk ve Tasavvufi Halk Edebiyatı", *Türk Dili, Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı*, Aralık 1968, c. 19, Sayı: 207, ss. 171-185.

²⁹ Divân edebiyatının tarifi ve isimlendirilmesi hakkında Bk. Ömer Faruk Akün, *Divan Edebiyatı*, ss. 15-20.

hüsna, esmâ-i nebî, hilye, şemâ'il, mirâciyye, regâibiyye, Ramazâniyye, ıy-diyye, bahariyye, temmuziyye, medhiyye, hicviyye, kasriyye, rahşiiyye gibi pek çok dinî ve edebî tür işlenmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'den hadîs-i şerîflere, halk inanışlarından sosyal hayata kadar birçok unsurdan etkilenmiş olan Divân şiiri, tasavvufî düşünceden de son derece müteessir olmuş ve içerisinde birçok tasavvufî mefhum, mecâz ve akideyi barındırmıştır. İlahî aşk şiirde, her biri tasavvufî mâna taşıyan remizlerle anlatılmış, mutasavvıf olmayan Divân şairleri dahi tasavvuf tabirlerini kullanmaktan geri kalmamışlardır.³⁰ Belli bir gelenek çerçevesinde şiirlerini yazan Divân şairleri, hem kendilerinden evvel söylenmemiş incelikleri keşfedip mazmun örgüsünü geliştirerek kullanmak hem de geleneğin çizgisini aşmamak mecburiyetinde olmuşlardır. Bu durumda yeni imgeleri tekrara düşmeden dile getirme ustalığını elde etmişlerdir.³¹

2.2.2. Halk (Âşık) Edebiyatı

Belli bir tabakanın bedîi ihtiyacını karşılamak için ortaya çıkan Âşık edebiyatı, Divân ve Tekke edebiyatından biraz farklıdır. Asıl geleneğini Klâsik edebiyattan alan Halk şiiri, Tasavvufî şiirden de birtakım unsurların bünyesine girmesiyle her iki edebî kolun tesir ettiği bir şiir olarak ortaya çıkmıştır.³² Kökleri Orta Asya dönemine kadar dayanan Halk şiiri, Türklerin Anadolu'ya yerleşip burayı yurt edinmelerinin akabinde de devam etmiş ve varlığını sürdürmüştür. 5/11. yüzyıldan 9/15. yüzyıla kadar geçen uzun zaman içinde bu şiirler, sözlü olduğu için kaybolmuş ve adı belli hiçbir Saz şairinden eser kalmamıştır.³³ İlk zamanlarından beri Anadolu Türklerinin terennümelerini dile

³⁰ Bu çalışmada Divân edebiyatı hakkında tafsilatlı malumat vermek bizi esas mevzumuzdan uzaklaştıracaktır. Bundan ötürü, yeri geldikçe tasavvufla münasebeti olan şairleri meseleye dâhil edip isim ve eserlerinden kısmen bahsetmekle iktifa edeceğiz. Divân edebiyatında derli toplu malumat için Akün (ö. 2016)'ün daha sonra kitaplaştırılmış olan makalesinden istifade edilebilir. Bk. Ömer Faruk Akün, "Divan Edebiyatı", *DİA*, c. 9, ss. 389-427.

³¹ Beşir Ayvazoğlu, *Aşk Estetiği*, Kapı Yay., İstanbul 2013, ss. 90-97.

³² Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 326.

³³ Bunun sebebi 7/13, 8/14 ve 9/15. yüzyıllar Anadolu'sunda tasavvuf cereyânı ve Tekke akımı çok kuvvetli olduğundan bütün şairlerin bu havaya kapılıp Saz şairlerinin yetişmediği olgusuna dayandırılrsa da, bu varsayımın doğruluğu ya da yanlışlığı sonucu değiştirmeyecektir. Kayıt ve belgelere dayanan Halk şiiri, 9/15. yüzyıl sonları ile 10/16. yüzyıl başları arasında yaşadığı düşünülen 'Ozan' adlı şairle başlamış sayılacak ve hemen akabinde yetişen Karacaoğlan ile devam edecektir. Ahmet Kabaklı, *Âşık Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay.,

getiren Saz şairleri, tarikatların yayılmaya başladığı bu yüzyıllarda da bedî faaliyetlerine devam etmiş ve umumiyetle bir pîre intisap ederek şiirlerine tasavvuf çeşnisi vermeye çalışmışlardır.³⁴ Halk şiiri, 10/16. Yüzyılda Fuzûlî'den sonra bir yandan Klâsik edebiyatın, diğer yandan Tekke edebiyatının nüfuzu altında hüküm sürmüştü; fakat doğrudan doğruya halk kitlesine ve halkın zevkine hitap eden bir edebiyat olduğundan, İnan kökenli nazım şekilleri ona Türk gelenek göreneklerini unutturamamış; millî vezin ve millî şekiller Halk şiirinin esasını teşkil etmeye devam etmiştir.³⁵ Hece vezninin esas olduğu Halk şiirinde Gevherî ve Âşık Ömer gibi 10/16. yüzyıldan sonra yetişen şairler aruz veznini de kullanmışlardır. Dili, halkın konuştuğu dil olup deyimlerle ve hoş söyleyişlerle dolu, canlı ve sevimlidir. Arapça ve Farsçadan dile mal olmuş kelimeler yer yer şiirlerde bulunsa da Divân şiirinde olduğu kadar büyük bir yekün teşkil etmemiştir. Mecâz dünyası, Divân şiirinden çok da farklı değildir. Ne var ki Divân şiirinin bir sisteme dayanan mazmunları, Halk şiirine geçerken dağılmış ve sadece birer teşbih unsuru olarak kalmıştır. Divân şiirinin olduğu gibi, Halk şiirinin de esas teması aşktır. Aşk ile hasret, tabiat, yiğitlik, ölüm, zamandan şikâyet, din, toplum gibi konular da Halk şiirinin beslendiği diğer temalar olmuştur.³⁶ Özet olarak adına "Âşık Edebiyatı" ve "Saz Şiiri" gibi isimler de verilen Halk şiiri, tam teşekküllü bir edebiyat kolu olarak 10/16. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu yüzyıldaki ürünleri tetkik edildiğinde, çok daha öncelere isnat edilebilecek bir olgunluğa sahip olmasına rağmen, eldeki belge ve şiirlerin yetersizliği, Halk şiirinin ancak 10/16. yüzyıldan başlatılmasına imkân vermektedir. Bir sonraki yüzyılda ise zirveyi yakalayacak olan Halk şiiri, 11/17. yüzyılda yapmış olduğu atılımla edebiyat tarihine unutulmaz simalar kazandırmıştır.³⁷

İstanbul 2006, ss. 45-46.

³⁴ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 325.

³⁵ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 326.

³⁶ Kabaklı, *Âşık Edebiyatı*, ss. 25-32.

³⁷ Nihad Sâmî Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar (I-II)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, c. 2, s. 651.

2.2.3. Tekke Edebiyatı

Divân edebiyatı gibi Tekke edebiyatı da birçok şekilde tavsif edilmiştir. Eserleri tekkeler çevresinde oluşturulduğundan “Tekke Edebiyatı”; halkın anlayacağı dille yazıldığı için “Tasavvufî Halk Edebiyatı”; tasavvufun yanında dinî bilgiler de verildiğinden “Dinî-Tasavvufî Edebiyat”; mutasavvıf Türk şairler tarafından yazıldığından “Türk Tasavvuf Edebiyatı” gibi farklı adlandırmalar yapılmıştır.³⁸ Tekke şiiri için bu isimlere ilaveten “İslâmî Türk Edebiyatı”, “Dinî-Tasavvufî Halk Şiiri”, “Zümre-Tarikat Edebiyatı”, “Dinî Edebiyat” gibi adlandırmalar da yapılmıştır. Bu çerçevede eser kaleme alan şairler de “mutasavvıf şairler”, “Tekke şairleri”, “Halk Tekke şairleri”, “Klasik Tekke şairleri” olarak vasıflandırılmıştır.³⁹ Kendilerine mahsus nazım şekilleri olmayan Tekke şairleri, şekil bakımından hem Divân edebiyatı nazım şekillerini hem de Halk şiiri nazım şekillerini kullanarak şiir söylemişlerdir. Tür olarak da yine Halk ve Divân şiiri nazım türlerinden istifade ederek tevhit, münâcât, na‘t, devriye, şathiye, ilahi gibi nazım türlerini kullanmışlardır.⁴⁰ Hem aruz hem de hece vezni ile yazan şairler, Divân şiirindeki mukayyet kafiye-den Halk şiirindeki yarım kafiyeeye kadar her türlü kafiyeeye yer vermişlerdir. Dilleri Halk şairlerinininki kadar duru olmadığı gibi, Divân şairlerinin dili gibi ağır da değildir. Tekke şiirinin dili, halka hitap eden okumuşlar dilidir. Tekke şiirinde halktan ve yerel ağızlardan alınmış pek çok kelime ve deyimlerin yanında, Arabî ve Farişî menşeli basmakalıp tasavvuf terimleri ve deyimleri de bulunabilmektedir. Bazıları, çok az bir tarikat kesiminin anlayabileceği nispette kapalı ve rumuzludur. Tasavvufî aşk, insanın cevheri itibari ile değeri, nefsin kötülüğü, dünyanın fani ve aldaticılığı, toplum ve ahlâk kuralları Tekke şiirinin üzerinde durduğu ana temalar olmuştur.⁴¹

Türkler 4/10. asırdan itibaren ilâhîler, şiirler okuyan ve karşılığını sadece Allahu Teâlâ’dan bekleyerek halka ihsân ve iyiliklerde bulunup onlara cennet ve saadet yollarını gösteren dervişleri, eskiden dinî bir kutsiyet verdikleri

³⁸ Azmi Bilgin, "Tekke Edebiyatı", *DİA*, c. 40, s. 381.

³⁹ Azmi Bilgin, "Türk Tasavvuf Edebiyatı Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Der-gisi*, c. 5, Sayı: 10, İstanbul 2007, s. 331.

⁴⁰ Abdurrahman Güzel, "Tekke Şiiri", *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı, III (Halk Şiiri)*, Ankara 1989, ss. 283-330.

⁴¹ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, ss. 315-316. Tekke şiiri hakkında mütalaalar için ayrıca Bk. Vasfi Mahir Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi, Türk Edebiyatında Dinî ve Tasavvufî Şiirler*, Edebiyat Yay., Ankara 1968, ss. 3-7.

'ozan'lara benzeterek şevkle benimsemiştir. Kendilerine mahsus ruhânî ve ilâhî bir edâ taşıyan şiirlerine kutsiyet atfederek Allah (c.c.) tarafından ilham olunmuşçasına değer vermişlerdir. Bu suretle eski 'ozan'ların yerini 'ata', 'baba', 'hâce' unvânlı dervişler almıştır. Kendisinden önceki nesillerin hazırlamış olduğu bu zeminde zuhur eden Yûsuf el-Hemedânî (ö. 535-1140)'nin üçüncü halifesi 'Pîr-i Türkistân' Hâce Ahmet Yesevî (ö. 562/1166), Tekke şiirinin Türkler arasında yayılması ve sevilmesinde büyük rol oynamış, yetiştirdiği dervişler ve onların tesis ettiği tekkeler vasıtasıyla İslâm'ın ve tasavvufun dört bir yana ulaşmasında etkili olmuştur.⁴² Onunla başlayan Tekke edebiyatı 7/13. ve 8/14. yüzyıllarda değişik türde kaleme alınmış şiirler yanında ilâhî ve destanlarla Türk halkının maneviyatını güçlendirmiş, onun ve takipçilerinin yazmış oldukları hikmetler, Tekke edebiyatının prototipi kabul edilmiştir.⁴³

Anadolu Selçukluları döneminde Kalenderî, Camî, Haydarî gibi tasavvufî zümreler; Evhadüddîn-i Kirmânî (ö. 635/1238), Necmeddîn-i Dâye (ö. 654/1256), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Hacı Bektâş-ı Velî (ö. 669/1271 ?) gibi müellif sûfîler Anadolu'ya gelerek tasavvufî düşüncenin burada yayılmasına ve tasavvufî hayatın yaşanır bir hayat biçimine dönüşmesine zemin hazırlamışlardır. Tasavvufun burada yayılmasında etkili olan bir başka sebep de doğudan gelen Moğolların ve batıdan saldıran Haçlıların devletin askerî ve ekonomik gücünü zayıflatmış olmasıydı. Bu kargaşa ve kaos ortamında çeşitli mezhep ve meşrep temsilcisi bu sûfîler hikmetleri, nasihatleri, telkinleri ve fikirleriyle belâ denizinde çırpınmakta olan Anadolu insanına kucak açıyor, onları sahil-i selâmete çıkarıp gönül eğitimi ve manevî terbiyeleriyle teskin ediyorlardı. Bu karışık fakat bir o kadar da maneviyatı diri tutan atmosferde *Mesnevî*,⁴⁴ *Mirsâdü'l-ibâd*,⁴⁵ *Lema'ât*⁴⁶ gibi Türkçe yazılmamasına rağmen

⁴² Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 50; Vasfi Mahir Kocaturk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, s. 4. Ahmet Yesevî'nin şöhreti ve görüşlerinin bu intişarı için Bk. Ahmet Yaşar Ocak, "Türk Dünyasında Ahmed Yesevî ve Yesevîlik Kültürünün Yayılışı: Bir Sûfî kültürünün Yeniden Güncelleşmesi", *Yesevîlik Bilgisi*, haz.: Cemâl Kurnaz vd., Ahmet Yesevî Vakfı, Ankara 1998, ss. 311-318.

⁴³ Azmi Bilgin, "Osmanlılar-Tekke Şiiri", *DİA*, c. 33, s. 559.

⁴⁴ Birçok tercüme ve şerhi yapılmış olan bu kudretli eserin konularına göre tasnif edilmiş bir çevirisi için Bk. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî Tercümesi (I-VI)*, çev.: Şefik Can, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006.

⁴⁵ Bk. Necmeddîn-i Dâye, *Mirsâdü'l-ibâd*.

⁴⁶ Bk. Fahreddîn-i Irâkî, *Aşka ve Âşıklara Dair: Lema'ât*, çev.: Ahmed Avni Konuk, haz.: Ercan Alkan, İlk Harf Yay., İstanbul 2011.

çok okunan ve sevilen, Osmanlı dönemi Tasavvuf edebiyatı üzerinde büyük tesirler uyandırmış olan oldukça kıymetli eserler Anadolu'da mezc olmuş yüce gönüllü insanların irfânı ile telif edilmiştir.

Anadolu'da 7/13. yüzyılın sonlarından itibaren tarikatların yaygınlaşıp tekke merkezli olarak örgütlenmesi ve burada yetişenlerin eser vermeye başlamasıyla Tekke edebiyatı diye tanımlanan bir edebiyat teşekkül etmiş; Mevlî, Kâdirî, Halvetî, Nakşî gibi tarikatların tekke ve zaviyeleri etrafında birçok mutasavvıf şair yetişmiştir. Tasavvuf neşvesi edebiyatın diğer şubelerinde de etkisini göstermiş, mutasavvıf olmayan şairler dahi tasavvufî mazmun ve mecâzları şiirlerinde yaygın biçimde kullanmışlardır. Çoğunlukla anlaşılır bir dilin egemen olduğu Tekke edebiyatı mahsullerinin bir kısmı öğüt verici, ikaz edici ve öğretici nitelikte olmuştur. Didaktik unsurların baskın olduğu bu tarz şiirlerde zühd ve takvâ, tasavvufî zevkle yazılmış rindâne ve âşıkâne şiirlerde lirizm ön plana çıkmıştır. Bu şiirlerin ilâhî ve nefes adıyla bestelenerek tekkelere okunması, halkın manevî dünyasının teşekkülüne katkı sağlamıştır.⁴⁷

Anadolu'da Tasavvuf edebiyatının ilk örneklerinin 7/13. yüzyıldan itibaren verildiği görülmektedir. Eserlerini Farsça yazmasına rağmen Türk şairler üzerinde mühim bir tesir uyandırmış olan Mevlânâ; *Çarhnâme* isimli şiiriyle şöhret bulan Ahmed Fakih (ö. 618/1221 veya 650/1252 ?); *Makâlât* müellifi Hacı Bektâş-ı Velî; *Divân* ve mesnevîlerindeki Türkçe beyitler büyük bir yekün teşkil edecek kadar Türkçe şiir kaleme almış olan Sultân Veled (ö. 712/1312); Ferîdüddîn Attâr'ın *Mantiku't-tayr*'ını âdeta telif eser hüviyeti kazandırarak tercüme eden Gülşehrî (ö. 717/1317'den sonra); Orta Asya'da Ahmet Yesevî ve dervişlerinin hikmetleriyle başlayan çıkışı Anadolu'da devam ettiren, şiirlerinde İslamî ve insanî değerleri tasavvuf bağlamında sade bir Türkçe ile güzel biçimde sunarak asırlar boyunca Tekke şairleri üzerinde etkili olarak etkisi günümüze kadar süregelen *Divân* sahibi *Risâletü'n-nushiyye* yazarı Yûnus Emre; *Garibnâme*'sinde tarikat edeplerinden, mürşit-mürid münasebetinden söz eden ve bu eseriyle Oğuz Türkçesinin Anadolu'da teşekkülüne katkı sağlayan Âşık Paşa (ö. 733/1332) Anadolu'daki Tasavvufî şiir kıvılcımının ilk ateşleyicileri olmuşlardır.⁴⁸

⁴⁷ Bilgin, "Osmanlılar-Tekke Şiiri", *DİA*, c. 33, s. 559.

⁴⁸ Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, ss. 10-18; Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 1, ss.

7/13. yüzyılın sonları ile 8/14. yüzyılın başlarında yaşayan ve tespit edilebildiği kadarıyla 9 adet şiir yazar Said Emre; Divân şiirinin ilk temsilcilerinden olduğu sanılıp da yapılan son araştırmalarla 1348'de hayatta olduğu tespit edilen Şeyyad Hamza (ö. 749/1348-49'dan sonra); dört adet Türkçe gazeli tespit edilebilen Farsça *Menâkıbü'l-ârifîn* adlı eserin müellifi Ahmed Eflâkî (ö. 761/1360); yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycan ve Anadolu'da büyük şöhret kazanan, Divân şiirinin mazmunlarını klişeleştiren ve başta Bektaşî şairleri olmak üzere birçok şairi etkilemiş olan Seyyid Nesîmî (ö. 820/1417) Anadolu'da bir önceki yüzyılda ateşlenmiş olan Tasavvuf şiirini harlayan şairler olarak edebiyat tarihindeki yerlerini almışlardır.⁴⁹

9/15. yüzyılda Osmanlı ilim ve kültür hayatı özellikle II. Murat (ö. 855/1451) devrinde büyük bir gelişme gösterir ve Sultan Murat adına birçok eser yazılır. Bu dönemde Hacı Bayrâm-ı Velî (ö. 833/1430), Akşemseddin (ö. 863/1459), Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1469-70), Yazıcıoğlu Mehmet (ö. 855/1451), Yazıcıoğlu Ahmet (ö. 870/1466'dan sonra) gibi önemli sûfîlerle tasavvufî düşünce yaygınlaşır; Zeyniyye ve Mevleviyye gibi tarikatlar yüksek mahfillerde rağbet görür. Osmanlı'nın gelişimi ve yükselişine paralel olarak bu yüzyılda cami, mescit, medrese, sebillerin yanında tekke ve zaviyeler de çoğalır. Bu yüzyılda telif edilmiş ilk eser, asırlardan beri Türk toplumunda çeşitli vesilelerle okunmuş olan ve günümüzde de bu özelliğini sürdüren Süleyman Çelebi (ö. 825/1422)'nin *Vesîletü'n-necât'*ıdır. Aruz ölçüsüyle iki, hece ölçüsüyle üç şiiri tespit edilebildiğinden şairlik yönünden ziyade asıl şöhretini Anadolu'da ilk Türk tarikatı olan Bayramiyye'yi kurması ve yetiştirmiş olduğu halifeleri dolayısıyla elde eden Hacı Bayrâm-ı Velî; hakkında en fazla menâkıpnâme yazılan şeyhlerden olması dolayısıyla Tekke edebiyatında ayrı bir yeri olan ve birkaç şiiri bulunan Emîr Sultân (ö. 833/1429); Yûnus Emre'nin izinden giden ve Tekke şiirinin önde gelen temsilcilerinden olup menkıbeleri Osmanlı'nın kuruluşuyla ilgili rivayetlere karışan Abdal Mûsâ (ö. ?)

325-336; Ahmet Kabaklı, *Tasavvuf, Tarikat, Edebiyat*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul 2015, ss. 71-153; Abdurrahman Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yay., Ankara 2014, ss. 631-700; Erman Artun, *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2008, ss. 203-218; Azmi Bilgin, "Osmanlılar-Tekke Şiiri", *DİA*, c. 33, s. 559.

⁴⁹ Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, ss. 20-70; Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 1, ss. 397-399; Kabaklı, *Tasavvuf, Tarikat, Edebiyat*, ss. 158-179; Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, ss. 701-746; Artun, *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, ss. 218-222; Bilgin, "Osmanlılar-Tekke Şiiri", *DİA*, c. 33, s. 559.

ve Bektaşilikte önemli bir yeri bulunan talebesi Kaygusuz Abdal (ö. 848/1444 ?); günümüze ulaşan altı adet şiire ve henüz ele geçmeyen *Işknâme* isimli *Divân'a* sahip olan Abdurrahîm-i Rûmî (ö. 850/1446 ?); Hacı Bayrâm-ı Velî'den nasip almış ve *Muhammediye* adlı eseriyle Anadolu ve Rumeli'nin yanı sıra Kırım, Kazan ve Başkurt Türkleri arasında da tanınmış olan Yazıcıoğlu Mehmet; Zeyniyye'yi Anadolu'ya getirmiş olan ve Arapça birçok tasavvufî eser telif eden Abdüllatif Kudsî (ö. 856/1452) II. Murat devrinde yaşamış önemli şair sûfilere dendir. Fatih Sultân Mehmet'in (ö. 886/1481) hocalarından olup çoğu tasavvufî konularda Türkçe ve Arapça eserleri bulunan, beşi heceyle diğerleri aruzla olmak üzere toplam otuz sekiz şiir yazmış olan Akşemseddin; *Envârü'l-âşıkîn* adlı eseriyle tanınan Yazıcıoğlu Ahmet Bîcan; Yûnus Emre'nin takipçilerinden olup uzun yıllar halk arasında sevilerek okunan *Müzekki'n-nüfûs* isimli eserin sahibi ve Kadirîliğin Eşrefiyye kolunun kurucusu Eşrefoğlu Rûmî; Anadolu'da faaliyet gösteren ilk Halvetî şeyhlerinden Muhammed Bahâeddin Erzincânî (ö. 879/1474 ?); Yûnus Emre yolunda şiirler yazıp yedisi mesnevî olmak üzere 140 şiiri bulunan Kemâl Ümmî (ö. 880/1475), Bayrâmiyye-Şemsiyye tarikatının Tennûriyye kolunun kurucusu olan ve *Gülzâr-ı Ma'nevî* adlı mesnevîsinde ibadetlerin tasavvufî yorumunu yapıp çeng, ney, def, küfr, zünnâr vb. terimleri açıklayan İbrâhim Tennûrî (ö. 887/1482); Akşemseddin'in halifelerinden *Vahdetnâme* müellifi Abdurrahim Karahisârî (ö. 888/1483'den sonra); *Divân'ı* yanında *Miskinnâme*, *Neynâme*, *Çobannâme* gibi manzum eserleri bulunan Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1487); Anadolu'da Halvetiyye'nin yayılmasına büyük katkısı olan Cemâl-i Halvetî (ö. 899/1494) yüzyılın ikinci yarısında tasavvufî neşveyi artıran şairler olmuşlardır. Yine bu yüzyılda Elvân-ı Şîrâzî (ö. 829/1426'dan sonra) *Gülşen-i Râz Tercümesi*, Pîr Muhammed *Tarîkatnâme*, Mu'inî *Ma'nevî-i Murâdî*, Ârif *Mürşidü'l-'ubbâd* ve *Nüsha-i Âlem*, Ahmet Hayâlî *Ravzatü'l-envâr*, Gülşenî-i Saruhânî (ö. 888/1483'ten sonra) *Râznâme*, Muhyiddin Çelebi (ö. 1495) *Hıznâme* adlı mesnevîleri ile dikkat çeken mutasavvıf şairlerdir.⁵⁰

10/16. yüzyıl, Türkçenin sadeliğini kaybedip Arapça ve Farsçanın yoğun etkisi altına girdiği dönemdir. Tekke şiiri önceki yüzyıllarda elde etmiş olduğu

⁵⁰ Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, ss. 72-161; Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 1, ss. 504-508; Kabaklı, *Tasavvuf, Tarikat, Edebiyat*, ss. 180-218; Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, ss. 747-781; Artun, *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, s. 222-247; Bilgin, "Osmanlılar-Tekke Şiiri", *DİA*, c. 33, ss. 559-560.

sadeliği hâlen sürdürmekte ise de bazı Tekke şairlerinin Divân şiiri tarzında şiirler yazdığı da gözlemlenmektedir. Şeyh Dâvûd-ı Halvetî (ö. 913/1507), Türkçe Arapça karışık olarak yazdığı *Gülşen-i Tevhîd*'inde sülûk yollarından yedi daireyi izah eder. Orta Asya menşeli şeyhlerden Emîr Buhârî'nin (ö. 922/1516) Farsça ve Türkçe divânçeleri mevcuttur. Eşrefoğlu Rûmî'nin hali-fesi ve damadı Abdürrahim Tirsî'nin (ö. 926/1520) şeyhinin tesirinde kalıp hece vezniyle kaleme aldığı şiirleri günümüze ulaşmıştır. Tekke edebiyatının bu yüzyıldaki önemli temsilcilerinden olup Yûnus Emre, Mevlânâ ve şeyhi Dede Ömer Rûşenî'nin tesirleri altında kalan İbrâhim Gülşenî'nin (ö. 940/1534) Farsça eserleri yanında Türkçe *Divân*, *Pendnâme* ve *Çobannâme* adlı eserleri vardır. Bayramî-Melâmîleri'nden Sârbân Ahmed (ö. 952/1545); tasavvufî-ahlâkî nitelikteki *Cevâhirü'l-ahbâr* adlı eserin müellifi Lârendî; *Gülşen-i Vahdet* müellifi Mevlevî şeyhi Şâhidî İbrâhim Dede; günümüze yalnızca üç ilâhisi ulaşan Merkez Efendi (ö. 959/1552); aynı zamanda hattat olan Abdurrahman Gubârî (ö. 974/1566); Cevherî mahlaslı Sarhoş Bâlî Efendi (ö. 980/1573); tekkesinde tefsir, hadis ve *Mesnevî* dersleri okutan Sirozlu Şeyh Muhammed İlhamî (ö. 980/1572-73); Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazan Hasan Zarîfî (ö. 977/1569-70); ilâhilerinden oluşan *Divân*'ında elliden fazla şiiri bulunan ve bu şiirleri Yûnus Emre tarzında sade bir dille ârifane bir edâyla yazan Üftâde (ö. 988/1580); Halvetiyye tarikatının Şemsiyye kolunun kurucusu olup divânçesi yanında mensur-manzum tasavvufî, ahlâkî, menkıbevî otuzdan fazla eser kaleme alan Şemseddin Sivâsî (ö. 1006/1597); Ehl-i beyt sevgisini ön plana çıkaran Seyyid Nizamoğlu (ö. 1010/1601) ve aynı şekilde Hz. Ali (ra) muhabbetiyle şiir terennüm eden Pîr Sultân Abdal (ö. 1589-90) ve onun talebesi olduğu söylenen, şiirleri halk tarafından beğenilen Alevî-Bektaşî şairlerden Kul Himmet bu yüzyılın anılmaya değer diğer mutasavvîf şairleridir. Ömer Hayyâm'ı (ö. 526/1132) çağrıştıran bir şathiyyesi bulunan Azmî Baba; *Mesnevî*, *Dîvân-ı Hâfız*, *Gülistân*, *Bostân*, *Pend-i Attâr*, *Bahâristân*, *Mantuku't-tayr*, *Dîvân-ı Örfî* gibi eserlere yazdığı şerhlerle tanınan Şem'î Mustafa Efendi (ö. 1011/1602-1603 ?); *Maktel-i Hüseyin* ve *Hüsn ü Dil* müellifi Nakşî şeyhi Lâmiî Çelebi (ö. 938/1532) yüzyılın mutasavvîf şairleri arasında yerlerini alan kimselerdir. Herhangi bir tarikat mensubu olmamalarına rağmen *Hasb-i Hâl* isimli eseriyle Nev'î (ö. 1007/1599); *Gencîne-i Râz* ve *Şâh u Gedâ* eserleriyle Taşlıcalı Yahyâ (ö. 990/1582); *Leylâ vü Mecnûn* mesnevîsiyle Fuzûlî (ö. 963/1556); *Gül ü Bülbül* mesnevîsiyle Kara Fazlî (ö. 971/1564);

Hilye'siyle Hâkânî Mehmed Bey (ö. 1015/1606) yalnız Klasik Türk edebiyatının değil Türk Tasavvuf edebiyatının da önde gelen eserlerini ortaya koymayı başarmışlardır.⁵¹

Osmanlı Devleti'nin bir önceki yüzyılda elde etmiş olduğu siyasî ve ekonomik gücü muhafaza etmeye çalıştığı 11/17. yüzyılda her ne kadar sayıca fazla şair yetişmişse de bu şairler nitelik olarak önceki yüzyılların gölgesinde kalmaktan kurtulamayarak kadim Tekke şairlerinin seviyesine ulaşamamıştır. 17. yüzyıl, Divân ve Halk şiirinin altın devri iken Tekke şiiri için zirveden zevâlin müşahede edildiği bir zaman dilimidir. Tekke şiiri, en kuvvetli temsilcilerini bu yüzyıla kadar yetiştirmiş; her ne kadar bu yüzyılla birlikte kalemi güçlü şairler yetişmiş olsa da kadim Tekke şairleri bir türlü aşlamamış; değil Yûnus Emre'nin, Kaygusuz veya Hacı Bayrâm'ın dahi katına ulaşabilenler, parmakla gösterilecek kadar azalmıştır.⁵² Bu yüzyılda, Tekke mensupları ile medreseliler arasında cereyân edip tarihe "Kadıızâdeliler ile Sivâsiler mücadelesi"⁵³ olarak geçen ve her iki tarafı da hayli yıpratın çekişmeler silsilesi vuku bulmuştur. Bu tür çatışmalara rağmen mutasavvıfların sayısının artış göstermesi ve birçok esere imza atılması açısından Tekke edebiyatında parlak bir dönem yaşandığı söylenebilir. Daha çok tasavvuf âdâb ve erkânı, semâ ve devran konusunda eserlerin yazıldığı, *Fusûsü'l-hikem* ve *Mesnevî*'nin tercüme ve şerhlerinin yapıldığı bu yüzyılda Yûnus tarzı söyleyiş Mevlevî muhitlerinde itibar kazanmış, heceyle yazın Mevlevî şairleri yetişmiştir. Halvetiyye'ye mensup Divân şairlerinden Nâilî-i Kadîm (ö. 1077/1666) gazellerinde ve müseddeslerinde tasavvufî terimleri sıkça kullanmış, Divân şiiri geleneğinde

⁵¹ Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, ss. 164-259; Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 1, ss. 624-626; Kabaklı, *Tasavvuf, Tarikat, Edebiyat*, ss. 219-245; Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, ss. 782-826; Artun, *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, ss. 247-286; Bilgin, "Osmanlılar-Tekke Şiiri", *DİA*, c. 33, s. 560.

⁵² Ahmet Kabaklı, *Tasavvuf, Tarikat, Edebiyat*, s. 246.

⁵³ Bu yüzyılda feveran eden Kadıızâdeliler ve Sivâsiler münakaşasının sebeplerini anlayabilmek için, bir önceki asrın derinliğine inmek; bu yüzyılın âlimlerinden olan ve bir ara tarikata intisap etmek isteyip de riyâzet ve vahdet-i vücûd gibi kavramları idrâk edemediğinden kendisine zâhirî ilimlerle işigali tavsiye edilmiş Birgivi Mehmed Efendi (ö. 981/1573)'nin mev'ize türündeki *Tarikat-ı Muhammediye* isimli eserini milat kabul etmek yerinde olacaktır. Birgivi'nin söz konusu tartışmaya esas teşkil edebilecek mahiyeteki bidat ve bâtl olan şeyler hakkında mütalaaları için Bk. İmam Muhammed b. Pîr Ali el-Birgivi, *Tarikat-ı Muhammediyye*, çev.: Mehmet Fatih Güneş, Kalem Yay., İstanbul 2006, ss. 850-853.

Mevlevî neşvesini yansıtanlardan Fasîh Ahmed Dede'nin (ö. 1111/1699) rindâne ve âşıkane gazelleri tasavvufî çevrelerde çok beğenilmiştir. Divân şiirinde bu yüzyılda etkisi görülmeye başlanan sebk-i Hindî üslûbunun önemli temsilcilerinden Mevlevî şeyhi Neşâtî de (ö. 1085/1674) şiirlerinde ilâhî aşkı ve tasavvufî heyecanı dile getirmiştir. Âşık Yûnus'ta görüldüğü gibi 7/13. yüzyıldan beri tasavvuf şairleri için kullanılan 'âşık' unvanı, 10/16. yüzyıldan sonra tasavvufî ilgili terimleri hayli yumuşatarak şiirlerine alan Saz şairleri için kullanılmış, daha sonra bunlara da âşık denmeye başlanmıştır. Bu yüzyıldan itibaren Kâtibî (ö. ?), Kuloğlu (ö. ?), Âşık Ömer (ö. 1119/1707), Üsküdârî gibi Âşık edebiyatı içerisinde yer alıp Tekke şiiri unsurlarından etkilenmiş şairlere de rastlanmaktadır.⁵⁴

11/17. yüzyılda Türk Tasavvuf edebiyatında Bayramî-Melâmîliği'nin etkinliği artmıştır. Yüzyılın başlarında vefat eden ve bir şathiyesiyle iki gazeli dışında herhangi bir eseri günümüze ulaşamamış olan Bayramî-Melâmî kutbu İdrîs-i Muhtefî (ö. 1024/1615); müntesiplerinden Bezcizâde Mehmed Muhyiddin (ö. 1020/1611); Lâmekânî Hüseyin Efendi (ö. 1035/1625); Bayramî-Melâmîliği'ne Lâmekânî Hüseyin Efendi vasıtasıyla intisap eden ve on üç uzun kaside ile bir kısmı hece vezniyle yazılmış ilâhilerden meydana gelen *Divân*'ının yanı sıra *Vahdetnâme* ve *Müfid ü Muhtasar* adlı iki manzum eseri bulunan Olanlar Şeyhi İbrâhim (ö. 1065/1655); onun halifesi Bayramî-Melâmî neşveye sahip Sun'ullah-ı Gaybî (ö. 1087/1676'dan sonra); Melâmîlik tarihinde önemli bir yere sahip olan *Semerâtü'l-fuâd fi'l-mebde ve'l-meâd* müellifi Sarı Abdullah (ö. 1071/1660); Niyâzî-i Mısrî'nin şeyhi olan ve yetiştirdiği dervişleriyle bilinen Elmalılı Ümmî Sinan (ö. 1067/1657); ilâhileri ve besteleriyle bilinen Zâkirî Hasan Efendi (ö. 1032/1623); halktan padişaha kadar geniş bir tesir halkası oluşturmayı başaran, *Divân*'ındaki ilâhilerden bir kısmı bestelenerek yüzyıllarca tekkelerde okunagelen Aziz Mahmud Hüdâyî (ö. 1038/1628); Kadızâdeliler'e karşı tekkeleri savunan Halvetî şeyhi ve aynı zamanda vâiz olan Abdülmecîd Sivâsî (ö. 1049/1639); *Divân*'ındaki birçok şiiri bestelenmiş olan Halvetî şeyhi Abdülahad Nûri (ö. 1061/1651); Mevlevîlerden heceyle şiir yazan ilk şair olması hasebiyle Tekke şiirinde ayrı bir yeri olan Âdem Dede (ö. 1063-64/1653); Halvetî şeyhlerinden *Divân* sahibi ve *Manzûme-i Aynü'l-Hayat* ve *Manzûme-i Gavriyye* adlı mesnevilerin müellifi Nakşî-i Akkirmânî (ö. 1065/1655); *Divân*'ından başka

⁵⁴ Bilgin, " Osmanlılar-Tekke Şiiri", *DİA*, c. 33, s. 560.

Tarîkatnâme adlı bir mesnevi de yazan ve Yûnus Emre'nin etkisinde kalıp bazı şiirleri bestelenen Himmet Efendi (ö. 1095/1684); *Kâşifü'l-esrâr*, *Tarîkatnâme*, *Devrân-ı Süfîyye* gibi eserlerin müellifi ve Halvetiyye-Şa'bâniyye tarikatının Karabaşîyye kolunun kurucusu Şeyh Karabaş Veli (ö. 1097/1686); 11/17. yüzyılın en önemli ve en tesirli Tekke şairi Niyâzî-i Mîsrî (ö. 1105/1694); *Mesnevî*'nin 1. cildini manzum olarak tercüme eden ve yedi Halvetî-Sivâsî şeyhinin menâkıbına dair *Hediyyetü'l-ihvân* adlı eseriyle Tekke edebiyatında örneği nadir tarikat tezkirelerinden birini ortaya koyan Mehmed Nazmî Efendi (ö. 1112/1701)bu yüzyılın kalburüstü Tekke şairleridir. Bunlardan başka bazıları divân sahibi olan Eroğlu Nûri (ö. 1012/1603), Adlî, Derviş Osman, Zâkirzâde Abdullah Bîçâre (ö. 1068/1657), Câhidî Ahmed Efendi (ö. 1070/1659-60), Kâtibî Mustafa Efendi, Divitçizâde Mehmed Efendi (ö. 1090/1679), Gülâboğlu Mehmed Askerî, Çavdaroğlu Müftî Derviş, Gelibolulu Gafûrî, Ankaralı Abdurrahman Vâlî (ö. 1107/1696), İstanbullu İbrâhim Nakşî (ö. 1114/1702) gibi birçok tekke şairi bu yüzyılın tanınan simalarıdır.⁵⁵

12/18. yüzyıl, Devlet-i Âliyye'nin inhitat ve inkıraz evresine girdiği çalkantılı yüzyıllar zincirinin ikinci halkası olarak kabul edilir. Devletin bu çöküş sinyallerine paralel olarak sanatsal faaliyetlerde de duraksama ve tekrar dönemi başlamıştır. Divân edebiyatında olduğu gibi Tasavvuf edebiyatında da birkaç isim dışında önemli şairlerin yetişmediği söylenebilir. Yüzyılın ikinci yarısında yaşayan ve Divân şiirinin son büyük temsilcisi sayılan Şeyh Galib (ö. 1213/1799) Divân şiirinin estetiği içinde tasavvufu bütün derinliğiyle işleyen *Hüsn ü Aşk* adlı mesnevîsiyle ilâhî aşkı konu alan mesnevîlerin zirvesine ulaşmıştır. Şeyh Galip'ten çok etkilenen Esrar Dede'nin (ö. 1211/1797) *Divân*'ında Mevlevîlikle ilgili kavramlar ve tasavvufî unsurlar önemli bir yer tutar. Mevlevîliğe gönül vermiş âlim ve mutasavvıf şair Nahîfî (ö. 1151/1738) daha çok manzum *Mesnevî Tercümesi*'yle tanınır. Nahîfî aynı zamanda Nazîm (ö. 1139/1727) ve Salâhî (ö. 1197/1783) ile birlikte bu yüzyılın en çok na't yazan şairlerinden olmuştur. *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân* adlı tezkirenin müellifi Sâkîb Dede (ö. 1148/1735) şiirlerinde Mevlevî sembolleri ve tasavvuf

⁵⁵ Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, ss. 262-380; Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 2, ss. 701-703; Kabaklı, *Tasavvuf, Tarikat, Edebiyat*, ss. 246-257; Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, ss. 827-854; Uçman, "XVII. Yüzyıl Tekke Şiiri", *Büyük Türk Klâsikleri (I-XIV)*, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul 2004, c. 6, ss. 11-76; Artun, *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, ss. 286-316; Bilgin, "Osmanlılar-Tekke Şiiri", *DİA*, c. 33, ss. 560-561.

terimlerini sıkça kullanan bir başka Mevlevî şairidir. Halvetî-Şâbânî şeyhi Mehmed Nasûhî'nin (ö. 1130/1718) divânçesinde 47 şiir mevcuttur. Hemen hemen bütün tasavvufî çevrelerde tanınıp sevilmiş olan ve *Fütûhât-ı Burûse-viyye* adını verdiği 360 gazel, on biri heceyle yazılmış 66 ilâhi ve diğer şiirlerden teşekkül eden *Divân*'ın müellifi İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725); *Divân*'ında vahdet-i vücûd fikrini derinlemesine işlemiş olan Ünsî Hasan Şa'bânî (ö. 1136/1724); aruzu ustalıklı kullanan ve *Divân*'ında Klasik nazım şekilleriyle tasavvufî konuları işleyen ve otuza yakın şiiri bestelenmiş olan Hasan Sezâî-yi Gülşenî (ö. 1151/1738); na'atlarıyla tanınan Nakşibendî şeyhi Neccârzâde Rızâ Efendi (ö. 1159/1746); *Divân*'ında aruzla ve sade bir dille yazdığı 350 şiirin tamamında tasavvufî neşveyi ustalıklı yansıtan Uşşâkiyye'den Cemâliyye'nin kurucusu Cemâleddin Uşşâkî (ö. 1164/1751); manzum *Ahmediyye*'sini *Muhammediyye* tarzında nasihat ağırlıklı bir eser kaleme alan Ahmed Mürşidî (ö. 1174/1760-61); *Pendnâme*'sinde dinî ahlâkî, *Risâle-i Tasavvufnâme*'sinde tasavvufî konuları anlatan Rusçuklu Zarîfî (ö. 1210/1795); 12/18. yüzyılın Tekke edebiyatı bakımından önemli şahsiyetlerinden olan ve *Divân*'ında diğer nazım şekilleriyle yazılmış şiirlerden başka 366 adet ilâhi bulunan, *Tefvîznâme*' adıyla bilinen "Mevlâ görelim neyler / Neylerse güzel eyler" redifli şiiri vecize gibi dillerde dolaşan İbrâhim Hakkı Erzurumî (ö. 1194/1780); *Divân*'ında yer alan 200'den fazla şiir arasında *Devriyye-i Feriyye*'si en başarılı devriyyelerden kabul edilen Celvetî ve Bektaşî şeyhi Hâşim Baba (ö. 1197/1783); bu yüzyılda na'atlarıyla tanınan ve Türkçe *Divân*'ının yanında tercüme, telif ve şerhlerden meydana gelen birçok eseri bulunan Uşşâkî şeyhi Salâhî Efendi bu yüzyılın en başarılı ve en şöhretli Tekke şairleri olarak edebiyat sayfasında yerlerini almışlardır. Mahvî, Senâyî, Mustafa Azbî (ö. 1149/1736 ?), Nüzûlî (ö. 1156/1744 ?), Şîrî, Fahrî, Mustafa Zekâî (ö. 1227/1812), Mustafa Selâmî (ö. 1228/1813) ve Bursalı Şeyh Kaygulu (ö. 1233/1818) bu dönemde yetişen diğer Tekke şairleridir. Bu yüzyılda Âşık edebiyatı içerisinde Konyalı Şem'î (ö. 1255/1839 ?), Âşık Halil, Kara Hamza gibi tekke şiirinden etkilenip tasavvufî neşveyle şiir yazarlar da bulunmaktadır.⁵⁶

⁵⁶ 18. yüzyılın tasavvufî çizgide şiirler kaleme almış şairleri hakkında derli toplu bilgi için Bk. Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, ss. 382-453; Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 2, ss. 796-797; Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, ss. 855-876; Abdullah Uçman, "18. Yüzyıl Tekke Şiiri", *Büyük Türk Klâsikleri (I-XIV)*, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul 2004, c. 7, ss.

13/19. Yüzyılda Osmanlı'nın en seçkin asker sınıfı Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması (1826) ve Tanzimat Fermanı'nın ilânı (1839) gibi toplum hayatını derinden etkileyen olaylar yaşanmış, Osmanlı düşünce ve zihniyet dünyasında büyük değişimler meydana gelmiştir. Klasik edebiyat ağır tenkitlere uğramış ve yerini Batı etkisindeki edebiyat anlayışına bırakmaya yüz tutmuştur. Bununla birlikte Tasavvuf edebiyatı ve Tekke şiiri tabii seyrini koruyarak vahdet-i vücûd, tarikat âdâb ve erkânı, silsilenâme ve biyografiler, öğüt ve mektuplar başlıca işlenen konular olmaya devam etmiş; Divân şairlerinin bir kısmında da yine tasavvufî düşüncenin izleri oldukça geniş yer bulmuştur. Şairliği ve mûsikîşinâslığı ile tanınan Nakşî Mustafa Dede (ö. 1270/1854), *Divân* sahibi şairi Kara Şemsî (ö. 1303/1886), 'Şeyhî' mahlasıyla manzumeler kaleme alan Mehmed Celâleddin Dede (ö. 1326/1908), divânçe sahibi Mehmed Esad Dede (ö. 1329/1911), 'Fahrî' mahlaslı Hüseyin Fahreddin Dede (ö. 1329/1911) gibi birçok Mevlevî şairinin yanı sıra Leylâ Hanım (ö. 1263/1847), Şeref Hanım (ö. 1277/1861), Hatice Nakiye Hanım (ö. 1317/1899) gibi kadın Mevlevî şairleri de yetişmiştir. *Divân*'ında tasavvufî duygularla söylenmiş gazelleri bulunan ve *Gülşen-i Aşk* adlı eserinde seyr ü sülûk anlayışını dile getiren Keçecizâde İzzet Molla (ö. 1245/1829); *Divân*'ından başka tasavvufî risâleler de kaleme almış olan Mustafa Kabûlî Efendi (ö. 1244/1859); Anadolu'da yetişen mutasavvıf şairlerin en ünlülerinden olup hem hece vezniyle hem aruzla şiirler yazan Kâdirî şeyhi Kuddûsî Ahmed Efendi (ö. 1265/1849); *Divân* veya divânçelerinde Klasik edebiyatın nazım şekillerini kullanan Kâdirî şeyhi Bitlisli Müştak Baba (ö. 1247/1831-32); Kethüdâzâde Ârif Bey (ö. 1265/1849); Mevlevî Hasan Nazif Dede (ö. 1278/1862); Niyâzî-i Mısrî'nin ve kendisinin birer gazelini şerheden *Divân* sahibi Mustafa Aczî (ö. 1283/1866); hem aruz hem hece veznini kullanan ve tarikat büyükleri için kaleme aldığı methiyeleriyle dikkat çeken Halvetî-Şâbânî tarikatına mensup *Divân* sahibi Mehmed Aydı Efendi (ö. 1282/1865); encümen-i şuarâ topluluğu şairlerinden Leskofçalı Gâlib (ö. 1284/1867); Türk edebiyatının Batı etkisine girdiği dönemlerde eski tarzı sürdürenlerden en kuvvetlisi addedilen Yenişehirli Avnî Bey (ö. 1300/1883) Türkçe ve Farsça iki *Divân*'lı olan ve şiirleri Kuzey Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da meclis-

299-320; Artun, *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, ss. 316-319; Bilgin, "Osmanlılar-Tekke Şiiri", *DİA*, c. 33, s. 561. Saz şairleri için Bk. Kabaklı, *Âşık Edebiyatı*, ss. 93-108; Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 2, ss. 797-803; Saim Sakaoğlu; "Türk Saz Şiiri", *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı, III (Halk Şiiri)*, Ankara 1989, ss. 160-190.

lerde okunmaya devam eden Hamza Nigârî (ö. 1303/1886); hicivleriyle tanınan ve tasavvufî şiirler de kaleme alan, Kerbelâ mersiyelerinden oluşan *Makâlîd-i Aşk* adlı eseri bulunan Kâzım Paşa (ö. 1307/1890); Klasik tarzdaki *Divân*'ında tasavvufî düşüncenin yoğun bir şekilde hissedildiği Âdile Sultan (ö. 1316/1899); encümen-i şuarâ şairlerinin en genç olanlarından Hersekli Ârif Hikmet (ö. 1321/1903) yüzyılın sonlarında yaşayan ve bazı gazelleri, murab-baları, ilâhileri çeşitli makâmlarda bestelenen ünlü mutasavvıf Osman Şems Efendi (ö. 1311/1893) bu yüzyılın tasavvufî yönü kadar şairliği de güçlü Divân şairlerindedir. Bu yüzyılda Dertli (ö. 1262/1846), Erzurumlu Emrah (ö. 1277/1860 ?), Seyrânî (ö. 1283/1866), Minhâcî (ö. 1319/1901), Ruhsatî (ö. 1329/1911 ?), Sümmânî (ö. 1333/1915?) gibi Âşık edebiyatı içerisinde yer alıp Tekke şiirinden etkilenen şairlerden başka Sivaslı Sûzî (ö. 1246/1830), Kıbrıslı Âşık Kenzî (ö. 1255/1839); Üsküdarlı Sâfî (ö. 1319/1901), Mehmed Ali Hilmi Dede-baba (ö. 1324/1907), Sâlih Baba (ö. 1907), Edib Harâbî (ö.1916), Hacı Ali Türabî Baba (ö. 1285/1868) gibi çoğu *Divân* sahibi Tekke şairleri de tarihin edebiyat sayfasında yerlerini almışlardır.⁵⁷

Sonuç

Hâce Ahmet Yesevî ile 6/12. yüzyılda Türklerin ana yurdu Orta Asya'da tohumları atılmış olan Türk Tasavvuf edebiyatı Yesevî dervişleri, Horasan erenleri, Rum abdalları olarak tavsif edilen derviş ve sûfilerce 7/13. ve 8/14. yüzyılda Anadolu'da tekke ve zaviyelerin de yaygınlaşmaya başlamasıyla sonradan koca bir çınara tebeddül edecek olan ilk filizlerini vermeye başlamıştır. Sonraki dönemlerde ortaya çıkacak mutasavvıflar tarafından örnek kabul edilecek olan Mevlânâ, Hacı Bektâş-ı Velî, Yûnus Emre, Nesîmî, Âşık Paşa, Gülşehrî gibi şairlerce temeli sağlamca inşa edilen Tekke şiiri, 9/15. yüzyılda II. Murat ve Fatih Sultân Mehmet'in saltanatlarında Süleyman Çelebi, Hacı Bayrâm-ı Velî, Emîr Sultân, Akşemseddin, Eşrefoğlu Rûmî, Kaygusuz Abdal, İbrâhim Tennûrî, Dede Ömer Rûşenî, Yazıcıoğlu Mehmet ve

⁵⁷ 19. yüzyılın tasavvufî çizgide şiirler kaleme almış şair ve mutasavvıfları hakkında derli toplu malumat için Bk. Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, ss. 456-561; Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, ss. 877-908; Abdullah Uçman, "19. Yüzyıl Tekke Şiiri", *Büyük Türk Klâsikleri (I-XIV)*, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul 2004, c. 9, ss. 195-213. Artun, *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, ss. 319-335; Bilgin, "Osmanlılar-Tekke Şiiri", *DİA*, c. 33, s. 561. Bu yüzyılda yaşamış Saz şairleri için Bk. Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 2, ss. 849-856; Kabaklı, *Âşık Edebiyatı*, ss. 109-154; Sakaoğlu, "Türk Saz Şiiri", ss. 191-219.

kardeşi Yazıcıoğlu Ahmet ile bedî bir şekilde yükseltilmiş ve böylece Anadolu coğrafyasında sarsılmaz bir Tasavvuf kültürü, edebiyatı ve yaşantısı tesis edilmiştir. Önceki yüzyıllarda elde etmiş olduğu sadeliği Türkçenin, Arapça ve Farsça'nın yoğun etkisi altına girdiği 10/16. yüzyılda da sürdüren Tekke şiiri Dâvûd-ı Halvetî, Emîr Buhârî, İbrâhim Gülşenî, Üftâde, Şemseddin Sivâsî, Seyyid Nizamoğlu, Pîr Sultân Abdal ile tekâmül etmiştir. Nasıl ki herhangi bir tasavvufî zümreye dâhili olmayan Divân şairleri tasavvufî neşveyle şiir terennüm etmişlerse Tekke şiiri şairlerinden de bir kısmı esas çizgilerini muhafaza etmekle birlikte Divân şiiri tarzında şiirler kaleme almaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin duraklama dönemi olarak bilinen 11/17. yüzyılda ise her ne kadar sayıca fazla şair yetişmişse de bu şairler nitelik olarak önceki yüzyılların gölgesinde kalmaktan kurtulamayarak kadim Tekke şairlerinin seviyesine ulaşamamıştır. Medreselilerle tekke mensupları arasında cereyan eden Kadızâdeliler-Sivâsîler mücadelesinin damga vurduğu bu yüzyılda Elmalılı Ümmî Sinan, Zâkirî Hasan Efendi, Aziz Mahmud Hüdâyî, Abdülmecîd Sivâsî, Sun'ullah-ı Gaybî, Abdülahad Nûrî, Karabaş Velî, Niyâzî-i Mısırî gibi şahsiyetler Tekke şairleri olarak temayüz etmiştir. Divân şairlerinden Nâilî, Neşâtî, Fasîh Ahmed Dede; Halk şairlerinden Âşık Ömer, Kâtibî ve Kuloğlu gibi şairler tasavvufî düşünce ekseninde şiirler kaleme almış şairler olarak öne çıkmıştır. Osmanlı'nın eski kudretini kaybettiği 12/18. yüzyılda, gerilemeye paralel olarak sanatsal faaliyetlerde de duraksama ve tekrar dönemi başlamıştır. Divân şairlerinden Şeyh Gâlib ve Esrâr Dede, Tekke şairlerinden İsmail Hakkı Bursevî, Hasan Sezâî-yi Gülşenî ve İbrahim Hakkı Erzurûmî, Âşık Tarzı Türk şiiri şairlerinden Kara Hamza, Konyalı Şem'î ve Âşık Halil bu dönemde tasavvufî neşveyle şiir yazan başarılı şairler arasındadırlar. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmaya başladığı ve üzücü olaylar zincirinin uzayıp gittiği 13/19. yüzyılda Divân şiiri ağır eleştirilere uğramış, Klasik tarzdaki Türk şiiri yerini Batı tesirindeki modern Türk şiirine bırakmıştır.

Kaynaklar

- Afifi, Ebu'l-Alâ, *Tasavvuf: İslâm'da Manevî Hayat*, çev.: Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İz Yay., 4. bs., İstanbul 2009.
- Akün, Ömer Faruk, "Divan Edebiyatı", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 9, İstanbul 1994.
- Akün, Ömer Faruk, *Divan Edebiyatı*, İsam Yay., İstanbul 2013.
- Artun, Erman, *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, Kitabevi Yay., 2. bs., İstanbul 2008.
- Ayvazoğlu, Beşir, *Aşk Estetiği*, Kapı Yay., İstanbul 2013.
- Banarlı, Nihad Sâmî, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar (I-II)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.
- Bilgin, Azmi, "Osmanlı Şiir Geleneğinde Türk Tasavvuf Şiirinin Yeri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 31, İstanbul 2004.
- Bilgin, Azmi, "Osmanlılar-Tekke Şiiri", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 33, İstanbul 2007.
- Bilgin, Azmi, "Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı", *İlmî Araştırmalar*, Sayı: 1, İstanbul 1995.
- Bilgin, Azmi, "Tekke Edebiyatı", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 40, İstanbul 2011.
- Bilgin, Azmi, "Türk Tasavvuf Edebiyatı Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 5, Sayı: 10, İstanbul 2007.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yay., Ankara 2014.
- Çetin, Nihad M., "Arap-Edebiyatı", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 3, İstanbul 1991.
- el-Birgivi, İmam Muhammed b. Pîr Ali, *Tarîkat-ı Muhammediyye*, çev.: Mehmet Fatih Güneş, Kalem Yay., İstanbul 2006.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, MÜ İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 2014.
- Fahreddin-i Irâkî, *Aşka ve Âşıklara Dair: Lemaât*, çev.: Ahmed Avni Kouuk, haz.: Ercan Alkan, İlk Harf Yay., İstanbul 2011.
- Güzel, Abdurrahman, "Tekke Şiiri", *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı, III (Halk Şiiri)*, Ankara 1989.

- Güzel, Abdurrahman, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yay., Ankara 2014.
- Hücvirî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Hakikat Bilgisi: Keşfu'l-Mahcûb*, çev.: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 2014.
- İmam Gazâlî, *El-Munkizü mine'd-dalâl ve Tasavvufî İncelemeler*, şerh: Abdülhalim Mahmûd, çev.: Salih Uçan, Kayıhan Yay., İstanbul 2014.
- İz, Mâhir, *Tasavvuf: Mâhiyeti, Büyükleri ve Tarikatler*, haz.: M. Ertuğrul Düzdağ, Kitabevi Yay., İstanbul 2014.
- Kabaklı, Ahmet, *Âşık Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul 2006.
- Kabaklı, Ahmet, *Tasavvuf, Tarikat, Edebiyat*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul 2015.
- Kaplan, Mahmut, *Hayriyye-i Nâbî, (İnceleme-Metin)*, AKM Yay., Ankara 2015.
- Kayıklık, Hasan, *Tasavvuf Psikolojisi*, Akçağ Yay., Ankara 2011.
- Kelâbâzî, Muhammed b. İbrahim, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf*, çev.: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 2014.
- Kılıç, Mahmud Erol, *Sûfî ve Şiir: Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, İnsan Yay., İstanbul 2014.
- Kılıç, Sadık, *İslâm'da Sembolik Dil*, İnsan Yay., İstanbul 2016.
- Kocatürk, Vasfî Mahir, *Tekke Şiiri Antolojisi: Türk Edebiyatında Dinî ve Tasavvufî Şiirler*, Edebiyat Yay., Ankara 1968.
- Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yay., Ankara 2013.
- Kurnaz, Cemal, "Bütün Şairler Büyük Tek Bir Şiiri Oluşturmak İçin Faaliyet Göstermişlerdir", *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, Sayı: 10, İstanbul 2000.
- Kurnaz, Cemal, *Halk Şiiri ve Divan Şiirinin Müştarekleri*, Berikan Yay., Ankara 2011.
- Kuşeyrî, Abdülkerim, *Kuşeyrî Risâlesi: Sûfîlerin İnanç ve Ahlâkları*, çev.: Dilaver Selvi, Semerkand Yay., İstanbul 2011.
- Levend, Ağâh Sırrı, "Halk ve Tasavvufî Halk Edebiyatı", *Türk Dili, Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı*, c. 19, Aralık 1968.
- Levend, Ağâh Sırrı, *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.

- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî Tercümesi*, çev.: Şefik Can, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006.
- Necmeddîn-i Dâye, *Tasavvuf Yolu: Mirsâdü'l-İbâd*, çev.: Halil Baltacı, İfan Yay., İstanbul 2013.
- Nicholson, Reynold A, *İslâm Süfileri*, çev.: Kemal Işık vd., Büyüyenay Yay., İstanbul 2014.
- Ocak, Ahmet Yaşar "Türk Dünyasında Ahmed Yesevî ve Yesevîlik Kültürünün Yayılışı: Bir Sûfi kültürünün Yeniden Güncelleşmesi", *Yesevîlik Bilgisi*, haz.: Cemâl Kurnaz vd., Ahmet Yesevi Vakfı, Ankara 1998.
- Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi, *Oğlan Şeyh İbrahim Efendi Külliyyatı*, haz.: H. Rahmi Yananlı), Kitabevi Yay., İstanbul 2008.
- Öngören, Reşat, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 29, İstanbul 2004.
- Özköse, Kadir, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*, Nasihat Yay., Ankara 2007.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Tarih Boyunca Tasavvufi Düşünce*, Sümer Matbaası, İstanbul 1974.
- Sakaoğlu, Saim, "Türk Saz Şiiri", *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı, III (Halk Şiiri)*, Ankara 1989.
- Savi, Saime İnal, "Senâî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 36, İstanbul 2009.
- Sühreverdî, Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer, *Gerçek Tasavvuf: Avârifü'l-maârif*, çev.: Dilaver Selvi, Semerkand Yay., İstanbul 2014.
- Şâhidî İbrahim Dede, *Gülşen-i Vahdet*, haz.: Numan Külekçi, Akçağ Yay., Ankara 1996.
- Şahinoğlu, M. Nazif, "Attâr, Ferîdüddin", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 4, İstanbul 1991.
- Tokmak, A. Naci, "İran-Edebiyat", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 22, İstanbul 2000.
- Tûsî, Ebû Nasr Serrâc, *İslâm Tasavvufu: el-Lüma'*, çev.: H Kâmil Yılmaz, Erkam Yay., İstanbul 2012.
- Uçman, Abdullah, "17. Yüzyıl Tekke Şiiri", *Büyük Türk Klâsikleri (I-XIV)*, Ötüken-Söğüt Yay., c. 6, İstanbul 2004.

---, "18. Yüzyıl Tekke Şiiri", *Büyük Türk Klâsikleri (I-XIV)*, Ötüken-Söğüt Yay., c. 7, İstanbul 2004.

---, "19. Yüzyıl Tekke Şiiri", *Büyük Türk Klâsikleri (I-XIV)*, Ötüken-Söğüt Yay., c. 9, İstanbul 2004.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul 2005.

Vanlı, Murat, *17. Yüzyıl Türk Şiirinde Tasavvuf Telakkisi*, Gece Akademi Yay., Ankara 2019.

Zerrûk, Şeyh Ahmed, *Kavâidu't-Tasavvuf: Tasavvufun Esasları*, çev.: Mehmet Uysal, Endülüs Kitap Yay., İstanbul 2011.